

KUML -19
77

KUML ¹⁹₇₇

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab satte dette Kuml for
OLE KLINDT-JENSEN
på 60-årsdagen den 31. marts 1978

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1978

OMSLAG:
Fantasi over Jelling-ornamentik

Redaktion: Poul Kjærum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk og indbinding: Jydsk Centraltrykkeri A/S

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Mat JC-blade 120 gr.

Copyright 1978 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-01-72891-1

INDHOLD/CONTENTS

<i>Poul Kjærum</i> : Ole Klindt-Jensen, 60 år	7
Skattefundet fra Rådved – The Rådved treasure	
<i>Jørgen Steen Jensen</i> : Fundet og mønterne	11
The find and the coins	36
<i>Niels-Knud Liebgott</i> : Lerkarrene og bronzegryden	40
The pots and the bronze vessel from Rådved	45
<i>Fritze Lindahl</i> : Sølvsmykkerne	47
Silver jewellery from Rådved	53
<i>Fritze Lindahl</i> : Textilerne	54
Textiles from Rådved	59
<i>Birthe Gottlieb</i> : Rådvedskattens konservering	61
Conservation of the Rådved treasure	63
<i>Erling Johansen og Aslak Liestøl</i> : Jellingsteinen. Steinhogger og runerister	65
The Jelling Stone. Sculptor and rune carver	82
<i>Mette Iversen og Ulf Näsman</i> : Smykkefund fra Eketorp-II	85
Ornaments found in Eketorp-II	99
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Illerup Ådal. Udgravningen 1976.	105
Illerup Ådal, excavations 1976	116
<i>Ulrik Møhl</i> : Bjørnekløer og brandgrave.	
Dyreknoget fra germansk jernalder i Stilling	119
Bearclaws and cremation	127
<i>Niels H. Andersen og Torsten Madsen</i> : Skåle og bægre med	
storvinkelbånd fra Yngre Stenalder	131
Neolithic bowls and lugged beakers with chevron bands	155
<i>Torsten Madsen</i> : Toftum ved Horsens, et »befæstet« anlæg	
tilhørende Tragtbægerkulturen	161
Toftum near Horsens. A causewayed camp from the transition	
between Early and Middle Neolithic	180
<i>Hans Rostholm</i> : Neolitiske skivehjul fra Kideris og Bjerregårde i Midtjylland	185
Neolithic disc wheels from Kideris and Bjerregårde, central Jutland	210
<i>Jens Pinholt</i> : Røde fjerruller og social reproduktion i Santa Cruz øerne	223
Red feather rolls and social reproduction in the Santa Cruz Islands	237
Jysk Arkæologisk Selskabs publikationer	240

SKÅLE OG BÆGRE MED STORVINKELBÅND FRA YNGRE STENALDER

Overgangen mellem tidlig- og mellemneolitikum.

Af Niels H. Andersen og Torsten Madsen

Ved udgravninger i 50'erne i Satrup mose undersøgte prof. H. Schwabedissen bl.a. en boplads kaldet Fuchsberg. På grundlag af keramikken, der består af tragtbægre, åbne skåle, krave- og dysseflasker og lerskiver blev pladsen dateret til sent i tidlig neolitikum (1). Blandt ornamentmønstrene henvendte han specielt opmærksomheden på de fladedækkende vinkelbånd på skålene, der giver lokaliteten sit særpræg. I 1968 kommenterer Schwabedissen igen Fuchsbergfundet, og benytter det nu som udgangspunkt (med speciel vægt på storvinkelbåndet) til at definere en ny slesvig-holstensk fase i slutningen af tidlig neolitisk tragtbægerkultur. Som grundlag for fasen nævner han en serie lokaliteter fra Als til Haassel og Tosterglobe i det østlige Niedersachsen (2).

Siden har J. Hoika (3) og K. Davidsen (4) beskæftiget sig med Fuchsberg. Disse to forfattere omtaler den ikke som en fase, men henholdsvis som en gruppe og en stil. Hoika opfatter den således som en ikke-megalitisk gruppe i sen tidlig neolitikum i Holsten og Slesvig, medens Davidsen tolker den som en stil, der placeres i en tidlig del af mellemneolitikum før eller evt. samtidig med Troldebjerg.

De slesvig-holstenske fund er imidlertid aldrig blevet primært publiceret, og en sikker datering og kulturel placering af Fuchsbergkeramikken har derfor hidtil ikke været mulig. Gennem de senere år har en hastigt voksende mængde af danske fund indeholdende Fuchsbergkeramik imidlertid gjort en sådan vurdering mulig. Ikke mindst har de fire pladser Toftum (nr. 5), Røjlemose (nr. 14), Sarup (nr. 17) og Sdr. Nærrå (nr. 20) (de tre førstnævnte udgravet af denne artikels forfattere) ydet et væsentligt materiale, og vi har derfor fundet det ønskeligt i fællesskab at berøre problematikken omkring Fuchsbergkeramikken, selvom de to største pladser-Toftum og Sarup – endnu langt fra er færdigudgravede, endsige færdigbearbejdede.

Ved Fuchsbergkeramik forstår vi skåle og øskenbægre, hvor hele karsiden er ornamenteret enten med et omløbende vinkelbånd eller med enkeltbånd, der to og to forenes foroven eller forneden. På skålene løber båndet fra rand til bund, medens der på øskenbægrene forekommer to sæt bånd, et på halsen og et på bugen.

I fundfortegnelsen (se også udbredelseskortet fig. 1) er fremlagt de for øjeblikket kendte danske pladser med Fuchsbergkeramik. En sikker identi-

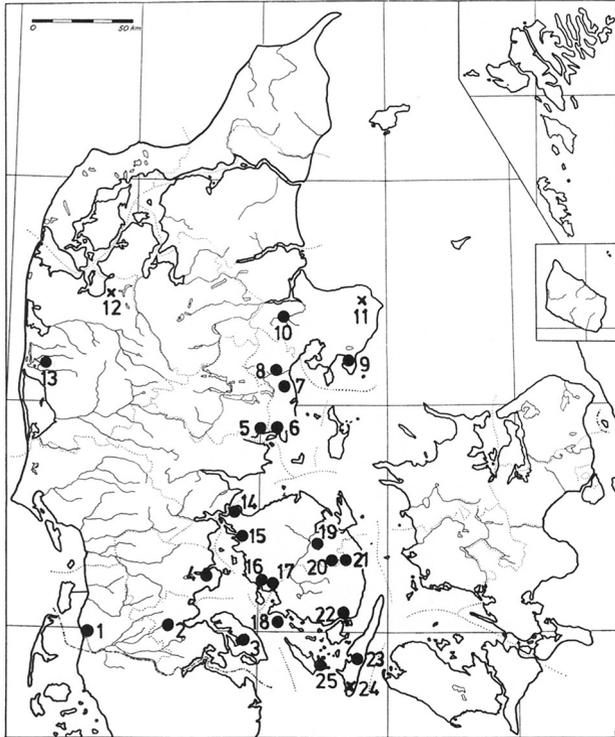

Fig. 1: Fundstederne for Fuchsbergkeramik i Danmark. Numrene henviser til fundfortegnelsen p. 150-154.

Provenance of Fuchsberg pottery in Denmark. The numbers refer to the list of finds.

fikation af denne keramik kan kun ske, hvor to bånddele mødes i en vinkel. Dette er tilfældet på pladserne 1, 2, 4, 5, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23 og 25. Pladserne 3, 6, 7, 8, 9 og 19 er kun udskilt gennem tilstedeværelsen af skår med konvergerende enkeltbånd udfyldt med vandrette indtryk af bevirket snor – en teknik der specielt er karakteristisk for Fuchsbergkeramikens bånd. Disse pladser kan kun betragtes som sandsynlige Fuchsbergpladser.

Pladserne 11, 12 og 24 indeholder ikke egentlig Fuchsbergkeramik, men er medtaget her fordi de indeholder kar med nær tilknytning til den.

Fuchsbergkeramikken

Formforrådet. Som påpeget af Schwabedissen er Fuchsberg stilen knyttet til to karformer – skåle og øskenbægre (5), hvoraf skålen er langt den hyppigste. Kun på Sarup udgør øskenbægrene ca. halvdelen af Fuchsbergkarrene, på Toftum udgør de ca. 1/10, og det eneste andet sted de med sikkerhed er tilstede er på Rævebakken (nr. 15). Skålene forekommer i to varianter. Den ene er en åben, enleddet skål med lige eller konveks side (fig. 7a) (6). I enkelte tilfælde er der en tendens til at randen bøjer indefter, således at formen nærmer sig det toleddede lukkede (fig. 8b). Den anden variant er en

toleddet åben skål med udadbøjet randparti (fig. 8a) (7). Den enleddede skål er den almindeligste variant. Kun på Sarup er den toleddede almindelig med ca. 50%, på Toftum udgør den 1/5-1/6, og derudover kendes den kun fra Hjordkær (nr. 2) og Troldebjerg.

Båndudformningen. Kun få kar er så velbevarede, at det er muligt at betragte båndene i deres helhed. Vi har derfor valgt at arbejde særskilt med øvre og nedre båndafslutning. Den øvre båndafslutning kan deles i fire varianter efter den måde vinkelbåndet er sammenføjet af de enkelte bånd. (fig. 2 a-d).

- a) De indre konturlinier mødes i en vinkel, medens de ydre kun er forbundet gennem enkeltbåndenes fælles udfyldning (72%). (fig. 7,8).
- b) Hverken de ydre eller indre konturlinier mødes og enkeltbåndene er kun forbundet gennem den fælles udfyldning (21%). (fig. 9a).
- c) Både de indre og de ydre konturlinier mødes i en vinkel (1%).
- d) De indre konturlinier mødes i en vinkel. De ydre konturlinier mødes ikke og der er ingen fælles udfyldning mellem enkeltbåndene (6%).

På en del kar fra Toftum, Røjlemose, Sarup og Sdr. Nærå ses enkeltbåndene afsluttet adskilt (fig. 2e). I flere af disse tilfælde mødes enkeltbåndene i en vinkel forneden, således at der er tale om Fuchsbergkeramik, men nogle kar er med sikkerhed ornamenteret med rene vertikalbånd og enkelte har både vertikal- og vinkelbånd. (fig. 9b). Der er grund til at understrege, at den tekniske udførelse af vertikalbåndene på de nævnte pladser ikke afviger fra den, der er anvendt på de sikkert bestemte kar af Fuchsbergtype og er forskellig fra den, der ses på de vertikalbånd-ornamenterede skåle på Troldebjerg (9).

Mange bugskår er så fragmenterede, at det ikke er muligt at se hvilken variant et bånd tilhører. Ved en meget stor gruppe må vi derfor sætte spørgsmålstegn (fig. 3a).

For de nedre båndafslutninger er kun udskilt to varianter (fig. 3,b, c).

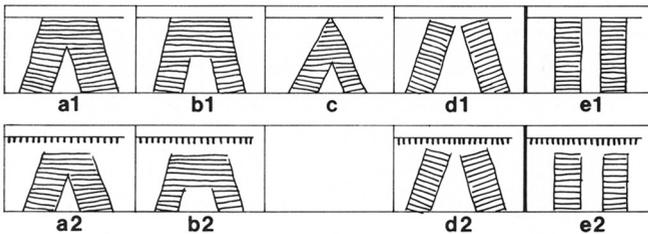
- a) De indre konturlinier mødes i en vinkel, medens de ydre kun er forbundet gennem enkeltbåndenes fælles udfyldning (44%) (fig. 8,10a).
- b) Både de indre og de ydre konturlinier mødes i en vinkel. (66%).

Blandt de nedre båndafslutninger er der også en del vertikalbånd (fig. 3,d). Mange af disse er stærkt konvergerende – ofte så meget at de indre konturlinier berører hinanden. Vi kan dog ikke her som det skete ved de øvre båndafslutninger betragte de sidstnævnte som vinkelbånd, da alene indsnævringen mod bunden af skålene selv ved ren vertikalbånd-ornamentik vil give sig udslag i en kraftig konvergering af båndene. Flere af vertikalbåndafslutningerne er dog med sikkerhed fra Fuchsbergskåle (fig. 7a).

Sammenligner vi de øvre og de nedre båndafslutninger ser vi en klar forskel i valg af båndudformning. Medens varianten med både den indre og den ydre konturlinie sammenløbende i en vinkel kun forekommer med 1%

ved de øvre afslutninger, udgør den 66% ved de nedre afslutninger. Varianten med kun den indre konturlinie sammenløbende i en vinkel udgør 44% af de nedre afslutninger, medens den er dominerende blandt de øvre med 72%. Endelig forekommer varianten, hvor ingen af konturlinierne mødes, overhovedet ikke blandt de nedre afslutninger, medens den udgør 21% af de øvre.

Båndenes udfyldning og teknik. (fig. 4). Enkeltbåndene er i overvejende grad udfyldt med vandretstillede stempelindtryk eller sjældnere indridsede linier. Kun sjældent forekommer skråtstillede, vinkelstillede eller lodretstillede stempelindtryk. I nogle tilfælde er den vandrette udfyldning afbrudt af en række af korte lodretstillede stempelindtryk (fig. 7b, 8a) (10). Udfyldningsteknikken består af beviklet snor (71%) (f.eks. fig. 7), cardium (12%),

	a 1	a 2	b 1	b 2	c	d 1	d 2	e 1	e 2
2 Hjordkær		1		1			1		
3 Ketting		1							
4 Lønt									
5 Toftum	10(1)	17	6	2		1		6(2)	7
6 Ålstrup									1
10 Tustrup		1							
13 Årup		1							
14 Røjlemose	1	2			1	1		2	
15 Rævebakken							1		(1)
17 Sarup	2	8(2)							1
20 Sdr. Nærrå	1	2						6	
22 Øksenbjerg				1					
23 Troldebjerg				3					
25 Marstal		1							

Fig. 2: Fordelingen af øvre båndafslutninger på de forskellige fundpladser. Tal i parentes angiver forekomsten af båndafslutninger øverst på bugen af øskenbægre.

Distribution of upper band terminations at the various sites. The numbers in brackets indicate band terminations at the top of the belly of lugged beakers.

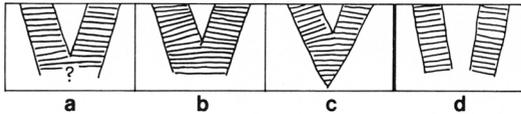

Fig. 3: Fordelingen af nedre båndafslutninger på de forskellige fundpladser.

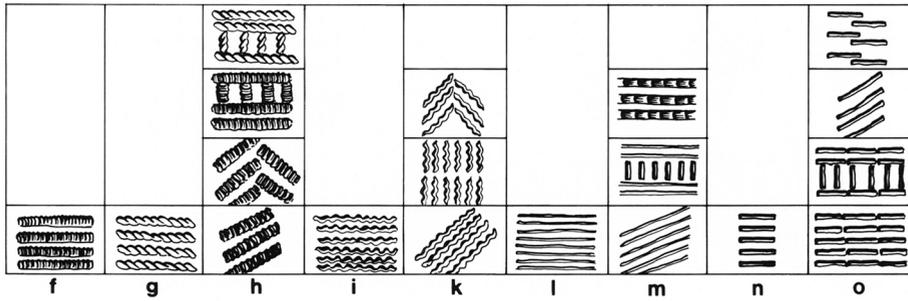
Distribution of lower band terminations at the various sites.

	a	b	c	d
1 Ålbækdalen			1	
2 Hjordkær		1		
5 Toftum	17	4	5	6
6 Ålstrup				1
13 Årup	1			
14 Røjle mose			2	
15 Rævebakken		1		
16 Snave	1			
17 Sarup	7	2	3	1
18 Lyø	1			
20 Sdr. Nærå	3	2	2	4
21 Rønninge	1			

(fig. 10 f), indridsede linier (7%) (7, 8a), tosnoet snor (5%) (fig. 10 c, d) og mejselstik (5%) (fig. 9b). Båndkonturen består af indridsede linier (61%) (f.eks. fig. 8), beviklet snor (29%) (fig. 7a), tosnoet snor (6%) (fig. 10 b, d), cardium (1%), medens 3% ingen kontur har.

Ser vi alene på Toftum, Sarup og Sdr. Nærå, får vi en procentvis fordeling af båndudfyldning og båndkonturer som vist fig. 5. Medens Toftum og Sdr. Nærå minder meget om hinanden, hvis man ser bort fra førstnævntes større variationsbredde, så er der en klar forskel mellem disse to og Sarup. På Toftum og Sdr. Nærå har man i forbindelse med udfyldning i beviklet snor foretrukket en indridset konturlinie, medens man på Sarup har foretrukket en konturlinie i beviklet snor. Endvidere er brugen af cardium som udfyldning almindelig på Toftum og Sdr. Nærå, medens den fuldstændig mangler på Sarup. Toftum adskiller sig yderligere fra Sarup (og Sdr. Nærå) ved en udstrakt anvendelse af indridset og mejselstemplet udfyldning.

Sammenligner man Fuchsbergkeramikens båndudfyldning med den, der findes på de vertikalbånd-ornamenterede skåle på Troldebjerg, ses en klar forskel. Medens vinkelbåndene normalt er udfyldt ensartet hele karret rundt med vandrette indtryk for det meste i beviklet snor, så er vertikalbåndene på Troldebjerg varieret ornamenteret med hovedsagelig indridset eller indstemplet ornamentik af forskellig art (11). Kun få Fuchsbergkar udviser en tilsvarende teknisk og stilmæssig variation i båndudfyldningen. Det gælder de få Fuchsbergskåle fra Troldebjerg, den ene af skålene fra Hjordkær, og en enkelt skål på Toftum.

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o
1 Ålbækdalen ...		1				1								
2 Hjordkær		2								1				1
3 Ketting		1				1								
4 Lønt		1								1				
5 Toftum	6	140	40	16	1	122	10	5	30	2	22	2	8	2
6 Ålstrup	1					1								
7 Hørret skov IV .			1			1								
8 Voldbæk		1				1								
9 Skansen			1			1								
10 Tustrup		1				1								
13 Årup		1				1								
14 Røjlemose		4	3	1	1	5	3		1		1			
15 Rævebakken ...			1			1								
16 Snave			1			1								
17 Sarup		8	26	3		35		2				1	1	
18 Lyø		1				1								
19 Åsum		2				2								
20 Sdr. Nærå	3	31	19			45		3	6					
21 Rønninge	3	1				2			1					1
22 Øksenbjerg		1				1								
23 Troldebjerg ...		3							1				2	
25 Marstal			2			2								

Fig. 4: Fordelingen af båndkontur (a-e) og båndudfyldning (f-o) på de forskellige fundpladser. Båndkonturerne er: a) ingen kontur, b) indridset kontur, c) beviklet snor kontur, d) tosnøet snor kontur, e) cardium stempel kontur. Båndudfyldningerne fremgår af tegningerne over skemaet.

Distribution of band contour (a-e) and band filling (f-o) at the various sites. The band contours are a) none, b) scored, c) whipped, d) twisted, e) cardium impression. The band fillings are illustrated above the table.

Båndudfyldning	Beviklet	Tosnoet	Cardium	Indridset	Mejsel	Furestik
Båndkontur						
Indridset	T 38,9% S 18,9% N 50,0%	T 1,5%	T 11,8% N 12,0%	T 11,3% S 2,7%	T 4,9%	T 0,5%
Beviklet	T 18,7% S 67,6% N 32,0%		T 1,0%			
Tosnoet	T 3,0% S 8,1%	T 3,0%	T 2,0%		S 2,7%	
Cardium			T 0,5%			
Ingen	T 1,5% N 6,0%	T 1,0%	T 0,5%			

Fig. 5: Den procentvise fordeling af forskellige sammensætninger af båndkontur og båndudfyldning på Toftum (T), Sarup (S) og Sdr. Nærå (N).

The percentage distribution of various combinations of band contour and band filling at Toftum (T), Sarup (S) and Sønder Nærå (N).

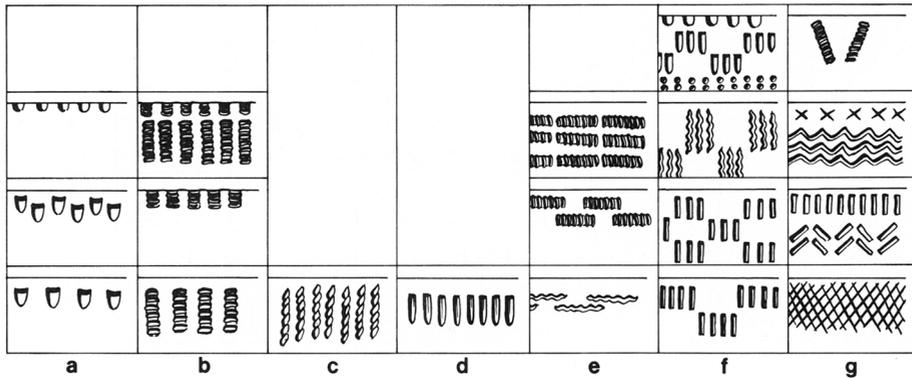
Band contours: scored, whipped, twisted, cardium.

Band filling: whipped, twisted, cardium, stab-and-drag.

Rand- og kantornamentik. (fig. 6). 58% af Fuchsbergkeramikken er forsynet med rand og/eller kantornamenter. Blandt randornamentterne er den hyppigste form en vandret række af lodretstillede indtryk i beviklet snor (47%) (fig. 6b, 7b, 10a). Af andre former ses: en vandret række af lodretstillede mejselstik (14%) (fig. 6d, 8a), en eller to vandrette rækker skrånstik (9%) (fig. 6a,), to-tre rækker vandretstillede indtryk i beviklet snor eller cardium (9%) (fig. 6e), vandrette vinkellinier eller krydsstregrækker evt. i kombination med andre elementer (9%) (fig. 6g). Skakbrætmønstre lavet med lodretstillede mejsel- eller cardium stempler (8%) (fig. 6f, 10f) og en vandret række af lodretstillede indtryk af tosnoet snor (4%) (fig. 6c, 10c).

Kantornamentik forekommer kun sjældent og består i en række af tværstillede indtryk lavet med siden af en pind eller et kort stempel af beviklet snor (fig. 7b).

Sammenligner man Toftum og Sarup finder man for randornamenternes vedkommende en klar forskel. Medens 8 ud af 10 ornamentter på Sarup består af en vandret række af lodretstillede indtryk af beviklet snor, er de tilsvarende tal for Toftum kun 9 ud af 23. På Toftum forekommer til gengæld ornamentter, som slet ikke ses på Sarup. Det gælder f.eks. en vandret række af lodretstillede mejselstik (6 stk.), og to-tre rækker af vandretstillede indtryk i beviklet snor eller cardium (5 stk.).

	a	b	c	d	e	f	g
2 Hjordkær						2	
3 Ketting		1					
4 Lønt	1						
5 Toftum	2	9	1	6	5		
6 Ålstrup		1					
10 Tustrup		1					
13 Årup							1
14 Røjlemose		1		1			1
15 Rævebakken						1	
17 Sarup	1	8	1				
20 Sdr. Nærå	1	3					1
22 Øksenberg		1					
23 Troldebjerg						1	2
25 Marstal		1					

Fig. 6: Fordelingen af randornamenter på de forskellige fundpladser.
The distribution of rim ornaments at the various sites.

Randornamentikken på de vertikalbånd-ornamenterede skåle på Troldebjerg er gennemgående præget af kombinationer af vandrette vinkellinier, stikrækker og krydsstregrækker (12). De brede sammensatte ornamentbånd afviger klart fra randornamenterne i Fuchsbergkeramikken, hvor den enkle ornamentrække er herskende. Mange af de tekniske elementer er ganske vist de samme, men kun på karrene fra Rævebakken, Hjordkær og Troldebjerg selv forekommer en randornamentik, der kan sammenlignes med de vertikalbånd-ornamenterede skåle.

I den foretagne gennemgang af den danske Fuchsbergkeramik har det vist

sig, at der mellem de to store pladser Toftum og Sarup er væsentlige forskelle indenfor formerne og teknikken i båndornamenternes og randornamenternes udførelse. Disse forskelle kan skyldes lokale variationer, men er formentlig hovedsagelig forårsaget af kronologiske forskelle. Dette støttes af, at Sdr. Nærå har mere tilfælles med Toftum end Sarup, skønt den ikke ligger langt fra sidstnævnte.

Toftum er formodentlig yngre end Sarup. Herpå tyder den større variationsbredde i ornamenteringsteknikken både for bånd- og randornamenterne med en udstrakt anvendelse af indridsning, cardium og mejselstempler. Også overvægten af skåle over øskenbægre på Toftum peger i denne retning. Til gengæld er den hyppige forekomst af toleddede åbne skåle på Sarup et »ungt« træk vi ikke genfinder på Toftum.

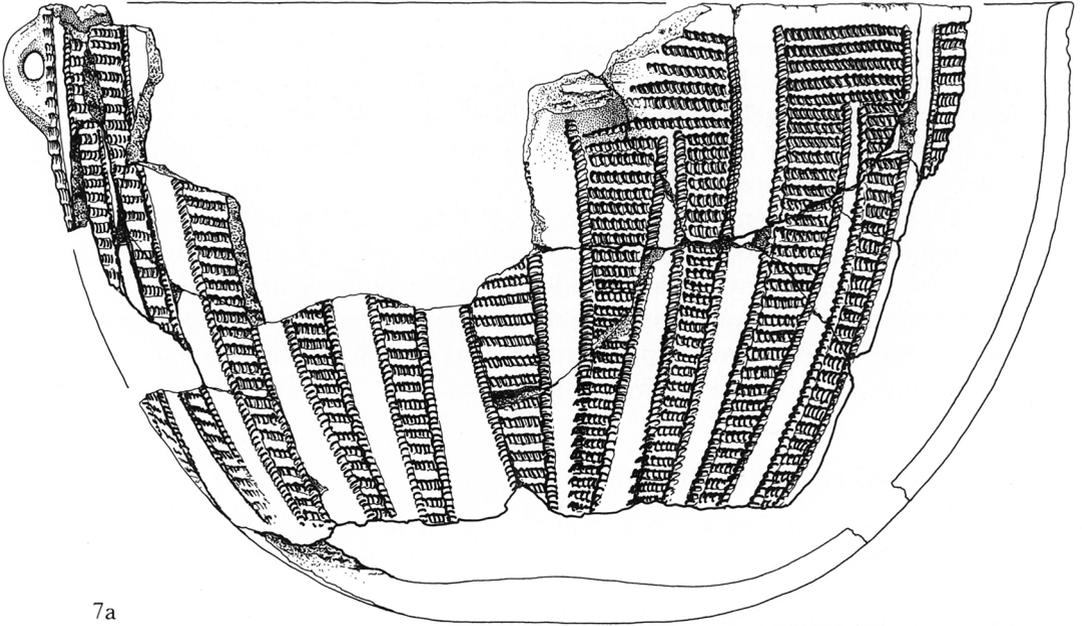
Fuchsbergkeramikens fundmiljø

I det fremlagte materiale findes fire pladser, hvor Fuchsbergkeramikken indgår i sikre stratigrafisk belagte fund. På Toftum, der har ydet det største materiale, stammer dette fra 12 lukkede kulturlag i 7 forskellige grøfter i den dobbelte række, der afgrænser pladsen. På Sarup stammer materialet fra 7 anlæg, hvoraf 6 er gruber, og 1 er et åbent kulturlag. I Sdr. Nærå forelå materialet dels i en række gruber og dels i et tyndt kulturlag. Endelig i Røjlemose fandtes materialet i en enkelt flad grube. Ingen af de andre pladser har fundforhold, der kan give en sikker kulturel og tidsmæssig placering af Fuchsbergkeramikken.

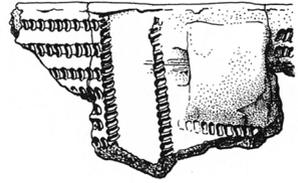
Materialet fra de fire ovennævnte pladser er yderst homogent. Det er inden for de enkelte pladser ikke umiddelbart muligt at se forskelle i indholdet af anlæg og lag, der kan tydes som tidsforskelle. Indbyrdes er pladserne også meget ens i deres inventar og kun mindre forskelle mellem dem gør sig gældende. Udover de ovennævnte variationer i Fuchsbergkeramikken er der f.eks. på Toftum en del dragtbægre ornamenteret med tosnoet snor ved randen og/eller på bugen. Tilsvarende forekommer kun sporadisk på de fynske pladser (13).

Fuchsbergkeramikken udgør ca. 10% af lerkarmaterialet på pladserne undtagen Røjlemose, hvor den udgør en tredjedel. Dette fund indeholder dog i alt kun dele af 25 kar, og fordelingen er derfor ikke nødvendigvis betydningsfuld. Langt den overvejende del af keramikken i fundene – 80-90% – udgøres af dragt- og øskenbægre. Blandt formerne ses både C I og D I ifølge Beckers definitioner (14), men det er ikke muligt at drage noget skel mellem de to grupper, og kun i ydertilfældene er der tale om virkelig karakteristiske C og D former. De fleste kar udgør mellemformer.

Bugornamentikken på bægrene består næsten udelukkende af lodret afstribning, hovedsagelig indridset, men også i mindre grad af beviklet snor

7a

7b

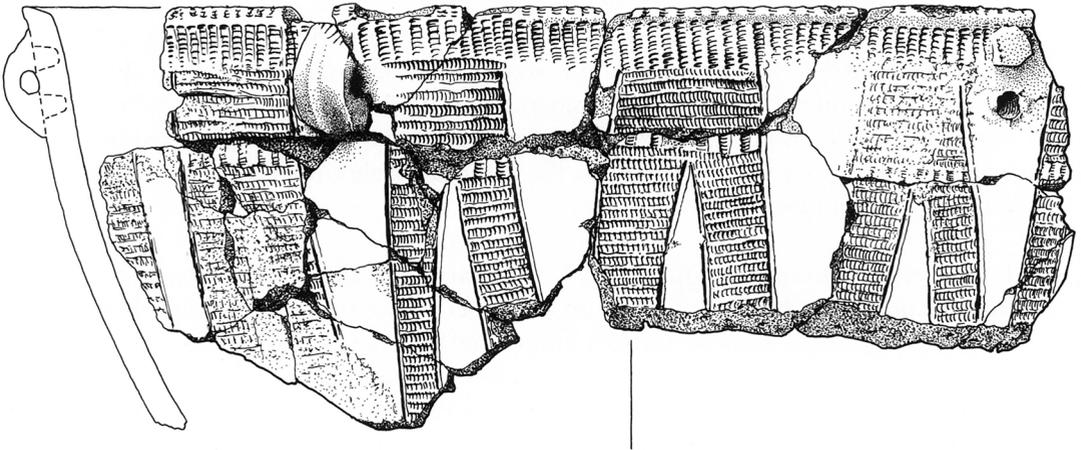
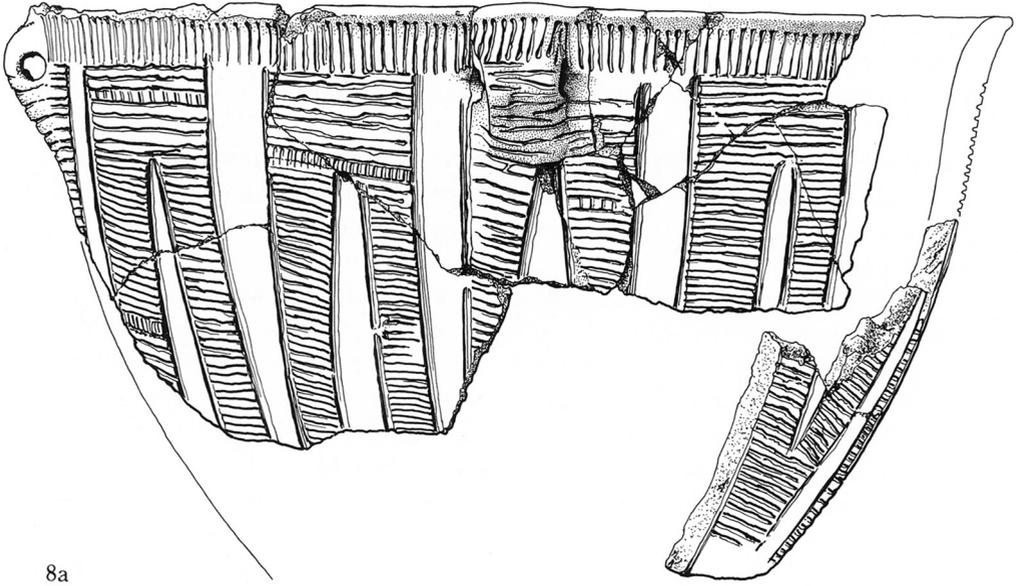
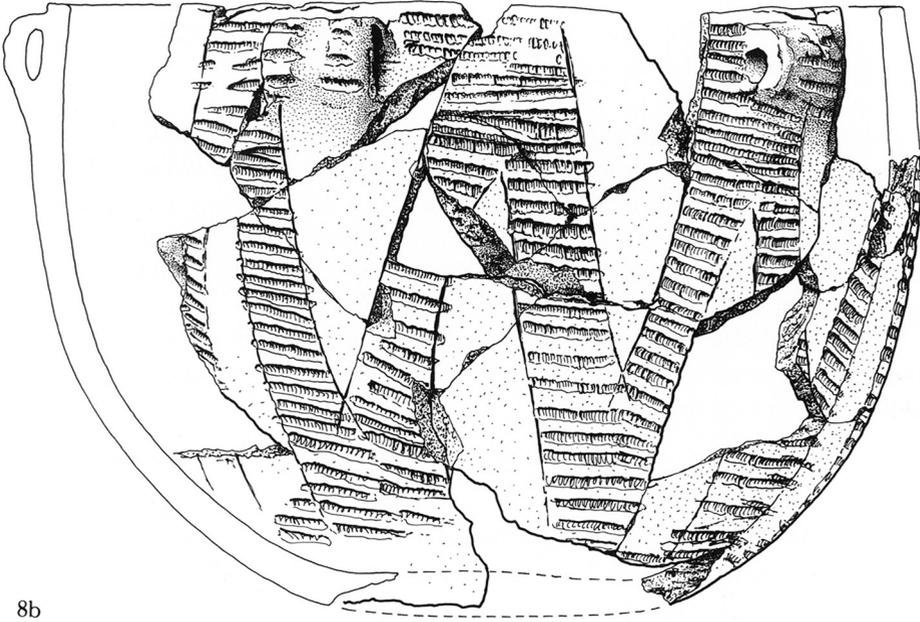

Fig. 7 a-b: Skåle fra Toftum. 1:2.
Bowls from Toftum.

8a

8b

Fig. 8 a-b: Skåle fra Toftum. 1:2
Bowls from Toftum.

og på Toftum af tosnoet snor. Afstrikingen er enten bundtopdelt eller forløber kontinuerligt bugen rundt. Den kan evt. udgå fra en stikrække øverst på bugen, eller der kan være korte vandrette stikrækker øverst mellem bundterne. De lodrette linjer kan være suppleret af en lodret række tværstillede mejselstik, der danner stigemønstre, eller linjebundterne kan være flankeret af lodrette stikrækker (15). Andre former for bugornamentik som kannellering og lodret stikrækkeornamentik forekommer også, men kun sjældent.

Randornamentet består hovedsagelig af en eller to rækker af simple pindstik, skråstik eller kantstik. Af mere karakteristiske ornamenter forekommer vandrette rækker af dybe, runde gruber, korte lodret indridsede streger, lodretstillede mejselstik eller korte snoreindtryk. Endvidere vinkel-linjer, hovedsagelig indridsede, men også udført med pålagte lerlister, indtryk af snor- eller mejselstempler. Endelig ses specielt på Toftum vandrette vinkelrækker (»sildebensmønstre«) og krydsstregrækker. Betragter vi ornamentik og former i sammenhæng, finder vi, at såvel Beckers C I (på Toftum også C III) som hans D I typer er repræsenteret. Således er dybe gruber, vinkellinjer, mejselstempler og krydsstregrækker indikatorer for D-typen.

Af andre karformer findes uornamenterede øskenkrukker i en del eksemplarer og kraveflasker i ganske få eksemplarer (16). Endelig forekommer ret mange lerskiver, hvoraf en del er ornamenteret.

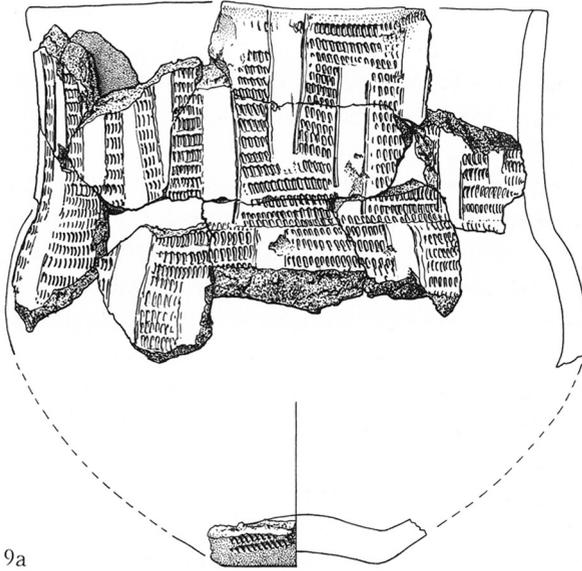
Blandt flinten er specielt skrabere (næsten udelukkende skiveskrabere) og knive (forskellige former med tvær- og rygretouche) fremherskende. En karakteristisk form er seglflækker med fin tanding. Bor findes i flere forskellige former, og tværpile er almindelige. Tyndnakkede økser, slebne på alle fire sider, er eneste flintøksetype. Dolkstave findes i flere eksemplarer på Sarup og med et enkelt brudstykke på Toftum (17).

Af stenredskaber forekommer på Toftum nakkeenden af en Fredgårde økse, samt et ovalt køllehoved (18). På de fynske pladser forekommer tyndnakkede økser af grønsten.

Fuchsbergfasen – en fase på overgangen TN-MN.

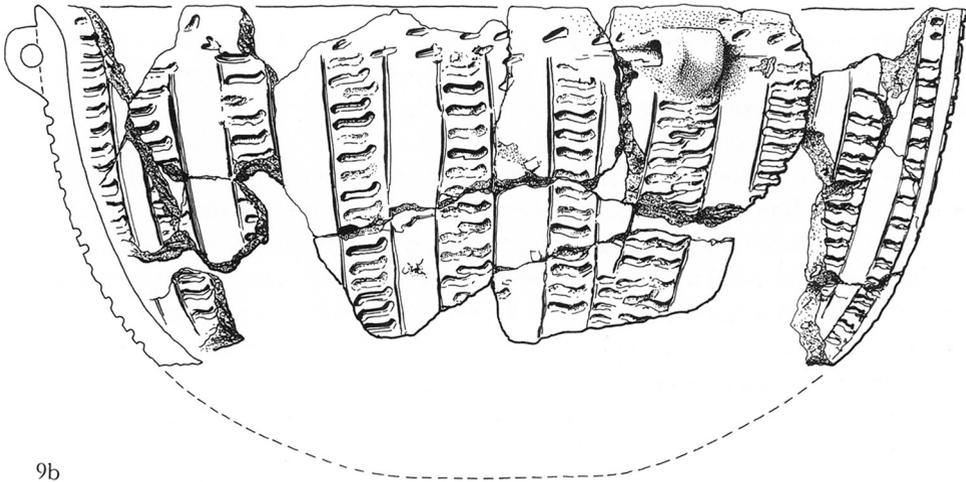
For nylig har Jürgen Hoika foreslået, at Fuchsbergkeramikken repræsenterer en ikke-megalitisk C-gruppe på overgangen fra tidlig neolitikum til mellemneolitikum (19). Fundsammenhængene på Toftum, Sarup, Røjlemose og Sdr. Nærå viser imidlertid, at Fuchsbergkeramikken er en integreret del af Becker's »megalitiske« tradition (20).

Karsten Davidsen mener, at Fuchsbergstilen må høre hjemme i den tidligste del af mellemneolitikum, men han står usikker overfor, hvorvidt den

9a

Fig. 9 a-b: Øskenbæger og skål fra Toftum. 1:2.
Lugged beaker and bowl from Toftum.

9b

skal dateres forud for MN Ia, eller om der er tale om en lokal udformning af denne fase (21).

De her fremlagte fund viser tydeligt, at Fuchsbergkeramikken indgår i en sammenhæng, der klart adskiller sig fra MN I a på den ene side og megalitisk C på den anden, og derfor må opfattes som en selvstændig fase. Sammenligner man indholdet på pladserne Toftum, Sarup, Sdr. Nørå og Røjlemose med Stengade I og Troldebjerg (22), der er de hidtil mest omfattende pladser fra henholdsvis TN megalitisk C og MN I a, træder forskellene tydeligt frem.

På Troldebjerg er alle tragtbægrene af D I eller D II type, medens de på Stengade I formodentlig alle er af C-typer såvel i form som ornamentik, idet dybe gruber, mejselstempler, krydsstregrækker og med en enkelt undtagelse vinkellinjer mangler i randornamentikken. I Fuchsbergfasen er der både C- og D-typer.

Skåle mangler på Stengade I, medens de er overordentligt hyppige i Troldebjerg, og flere af Fuchsbergfasens skåle tenderer både gennem deres form, vinkelbåndenes opløsning, båndenes udfyldning og randornamentikken mod Troldebjerg. Her har vi også stadig enkelte Fuchsbergskåle i inventaret, selv om de stilmæssigt har fjernet sig en del fra dem, der forekommer på de fire fasedannende pladser.

Kraveflaskerne er hyppige på Stengade, men er fuldstændig forsvundet på Troldebjerg, medens de stadig – omend sjældent – forekommer i Fuchsbergfasen.

Øskenkrukker er almindelige både på Stengade I og i Fuchsbergfasen, men forekommer ikke på Troldebjerg. Til gengæld finder vi fodskåle, lerskeer og skarpvinklede kar på Troldebjerg, former, som overhovedet ikke er konstateret hverken i Fuchsbergfasen eller på Stengade I.

Fuchsbergfasen må således betragtes som en selvstændig fase mellem TN megalitisk C og MN I a. Samtidig er det ganske klart en overgangsfase fra tidlig- til mellemneolitikum. Formelt må man dog foretrække at betegne den som den tidligste mellem neolitiske fase, idet flere af de elementer, der indgår i den, hidtil har været anvendt som indikatorer for mellemneolitikum. Det gælder specielt D I formen af tragtbægrene; runde gruber, vinkellinjer, mejselstempler og krydsstregrækker som randornamentik; lodrette lineære bånd på skåle og øskenbægre, der som det fremgår af ornamentgennemgangen i mindre målestok forekommer sideløbende med Fuchsbergkeramikken; anvendelsen af cardium i ornamentikken og endelig forekomsten af økser af Fredgårde type.

At Fuchsbergkeramikken skulle repræsentere en lokalstil samtidig med Troldebjerg, således som antydnet af Karsten Davidsen (23) må på dette grundlag anses for udelukket, så meget mere som der findes klare MN I a pladser midt i Fuchsbergkeramikens udbredelsesområde (24).

Fra Sarup foreligger en serie C-14 dateringer, der placerer Fuchsbergfasen omkring 2630 f.Kr. (63).

Fuchsbergkeramikens udbredelse og fundpladsernes karakter.

En kortlægning af de hidtil kendte fundpladser med Fuchsbergkeramik i Danmark (fig. 1) viser en udtalt koncentration langs Jyllands østkyst fra Djursland til den dansk-tyske grænse, på Fyn og de sydfor liggende øer.

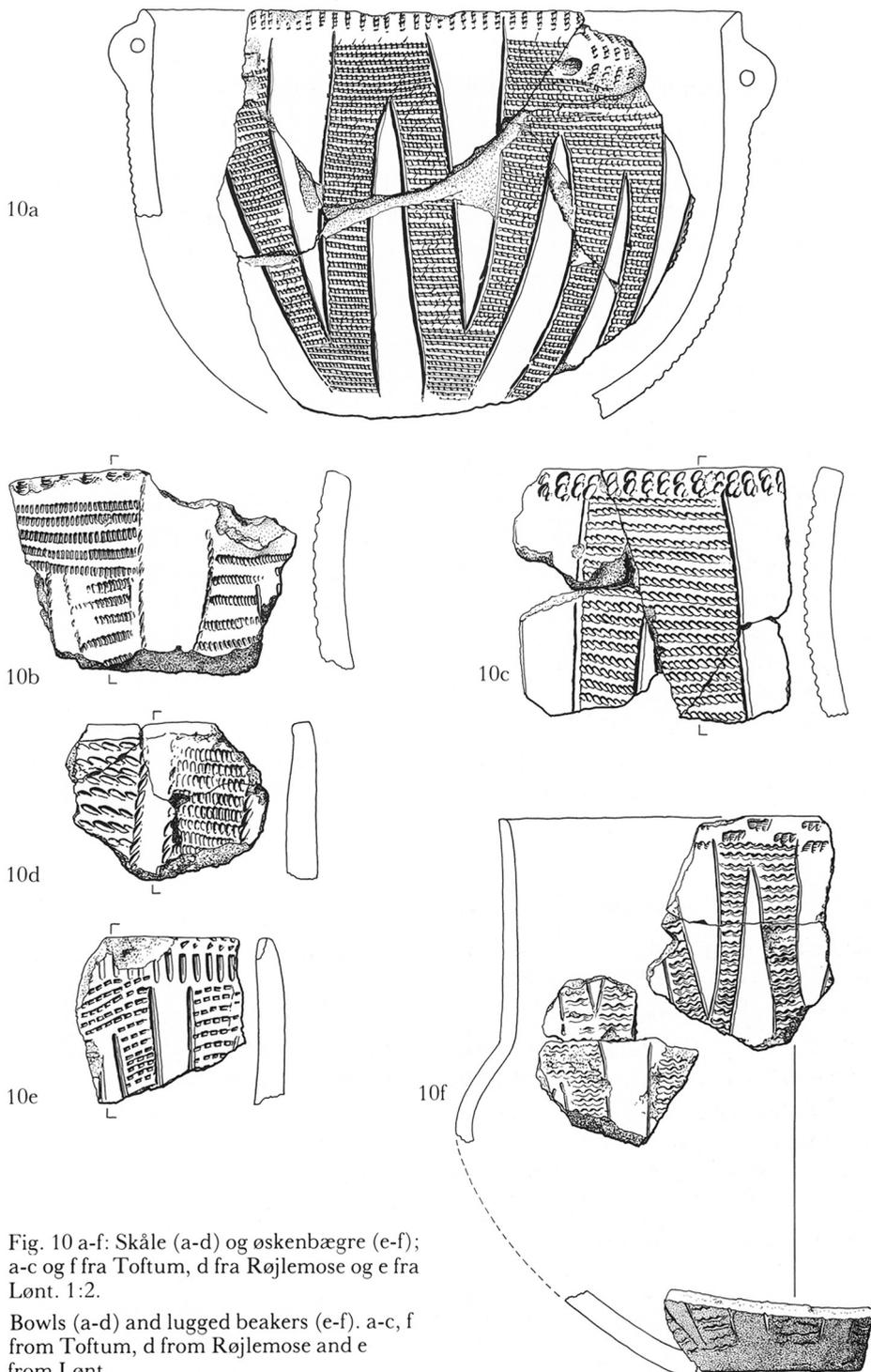

Fig. 10 a-f: Skåle (a-d) og øskenbægre (e-f); a-c og f fra Toftum, d fra Røjlemose og e fra Lønt. 1:2.

Bowls (a-d) and lugged beakers (e-f). a-c, f from Toftum, d from Røjlemose and e from Lønt.

Endvidere er der et par fundpunkter i Vestjylland. Syd for grænsen finder vi Fuchsbergkeramikken udbredt i både Slesvig og Holsten (25).

En gennemgang af de enkelte fundlokaliteter i Danmark (se fundfortegnelsen) viser, at keramikken forekommer både på bopladser, i grave og ved grave.

Af bopladser kendes 16 lokaliteter (nr. 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, (12), 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22 og 23). Det er karakteristisk, at de alle ligger tæt ved vandløb, størstedelen endog mindre end 1 km fra åbent vand (undtaget er lokaliteterne 20 og 21). Kun én af lokaliteterne vides at ligge på lerjord (nr. 14), resten er på sand. To (nr. 5 og 17) evt. tre (nr. 8) af lokaliteterne har været afgrænset af palisader og/eller grave i den fase, hvortil Fuchsbergkeramikken henføres. I både Sarup og Toftum udgør Fuchsbergkeramikken endog et meget karakteristisk element i opførelsestidens karforråd.

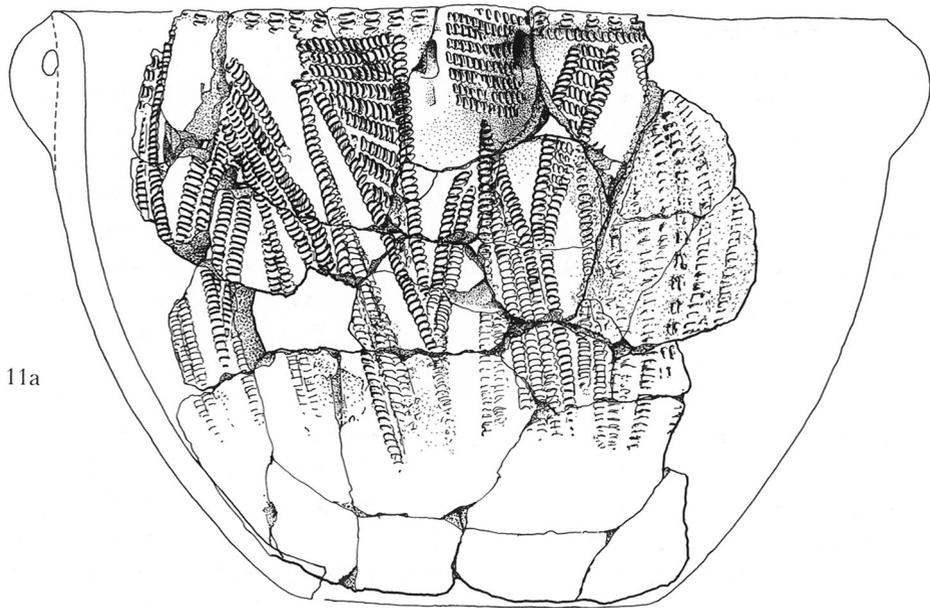
Gravfund med Fuchsbergkeramik kendes fra 5 lokaliteter (nr. 2, 7, 10, 13 og 16). Ved tre af disse (nr. 7, 10 og 16) drejer det sig om fund i dyssekammer; ved en (nr. 13) er der kun oplyst, at det er et stenkammer, og ved den sidste (nr. 2) er keramikken fundet i en stenlægning på $8 \times 2\frac{1}{2}$ m i en høj, der har indeholdt et mindre dyssekammer. Det er ved dette anlæg ikke sikkert at der er tale om et gravfund, men det er nærliggende at tænke på en jordgrav (26).

De resterende 3 lokaliteter (nr. 11, 24 og 25) er dysser, op til hvis randsten keramikken er fundet. Ved to af lokaliteterne (nr. 11 og 24) er keramikken dog atypisk. Den ene dysse er en langdysse (nr. 11), og de resterende to er runddysser (nr. 24 og 25). Ved Marstal runddysen er keramikken fundet i et offerskårlag, hvilket giver det hidtil tidligste eksempel på denne skik.

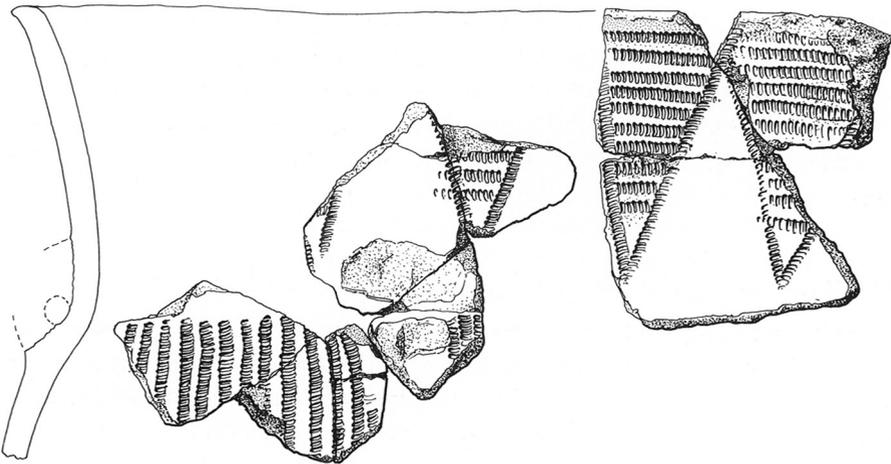
Fund med keramik stilmæssigt knyttet til Fuchsbergkeramikken.

Ved gennemgangen af materialet er der fremkommet rester af 3 kar, der efter definitionen ikke tilhører Fuchsbergkeramikken, men som ud fra form, mønster og ornamenteringsteknik stilmæssigt må være nært knyttet til denne. De 3 kar kommer fra 3 lokaliteter (nr. 11, 12 og 24), der ligger i yderkanten af Fuchsbergkeramikens udbredelsesområde (fig. 1).

Øskenbægret fra Emmelev (nr. 11) (fig. 11b) er under randen ornamenteret med en række hængende trekanter, hvis kontur og udfyldning er med beviklet snor. Et kar med en tilsvarende ornamentik kendes fra Hassel-langdyssens jordmasser (27). Mønstret på Magleby øskenbægerets rand og hals (nr. 24), består af koncentriske halvbuer afgrænset af tværstik alt udført i beviklet snor (fig. 12), en ornamentik der også genfindes på keramikken fra Hassel- og Tosterglobelangdyssernes højfyld, hvor den udgør et karakteristisk element (28). Mønstret med koncentriske halvbuer kendes også på tidlig neolitiske megalitiske og ikke-megalitiske C-kar (29), men er her

11a

11b

Fig. 11 a-b: Skål og øskenbæger; a fra Djelbæk, b fra Emmelev. 1:2.
Bowl and lugged beaker. a from Djelbæk and b from Emmelev.

udført i en anden teknik, hovedsagelig tosnoet snor og ikke afgrænset af tværstik.

Det tredje kar med atypiske mønstre er den åbne skål fra Djelbæk, hvis rand er ornamenteret med en vandret række af lodrette stik, og hvis karside er usikkert ornamenteret med forskellige mønstre, bl.a. stående halvbuer omkring en lodret linje, afgrænset af et bånd halvt udfyldt med en hængende, vandret skraveret trekant, alt udført i beviklet snor (fig. 11a). Skåle med et tilsvarende mønster kendes ikke, men skålens form, randornamentikken og ornamenteringsteknikken svarer til Fuchsberg-keramikens skåle.

Andre lokalgrupper samtidige med Fuchsberg.

Fuchsbergkeramikens udbredelse viser, at vi ikke generelt kan tale om en fase på overgangen mellem tidlig- og mellemneolitikum. Vi befinder os med denne keramik indenfor en sydvestdansk lokalgruppe af tragtbægerkulturens nordgruppe. Det er derfor spørgsmålet, hvad der forekommer samtidig med Fuchsbergfasen uden for den sydvestdanske lokalgruppe. De områder, hvor Fuchsberg-keramikken ikke forekommer, er de centrale dele af Midt- og Syddjylland, Nordjylland, Sjælland og Lolland-Falster.

Hvad angår de centrale dele af Jylland må manglen på fund ses i sammenhæng med, at tragtbægerkultur i almindelighed er sjælden i dette område, formodentlig fordi området har været yderst tyndt befolket (30).

I Nordjylland inden for den nordjyske lokalgruppe må vi forvente et keramisk inventar stadig stærkt præget af den ikke-megalitiske tradition. Formodentlig er inventaret her som det, vi kender i forbindelse med Tolstrup anlæg III (31). På tragtbægerne herfra ser vi lodret bundtopdelt bugafstriking. Ved randen findes en ornamentik præget af tosnoet snor, indridsede linjer og mejselstempler. Et fremherskende ornament er vandrette linjer i tosnoet snor overskåret af grupper af korte lodrette indridsede linjer eller furestiklinjer. Herover findes krydsende indtryk i tosnoet snor samt et særligt karakteristisk element, en vandret vinkelrække »sildebensmønster«. Disse sidste elementer kan også optræde som eneste randornament. Den eneste anden sikkert konstaterede karform er øskenbægeret, som kun ses ornamenteret i ren ikke-megalitisk C-stil. I den forbindelse er det værd at bemærke, at cardium er anvendt i fladedækkende ornamentik.

Dette kompleks skal formodentlig anbringes omkring overgangen fra tidlig- til mellemneolitikum (32) og dets mulige samtidighed med Fuchsbergfasen understreges af, at det egenartede »sildebensmønster« som randornament også forekommer på Toftum (33). Randornamenter som lodret og skråstillede indtryk af tosnoet snor og mejselstempler kendes også fra Toftum (34). På Sjælland, Lolland-Falster og formodentlig også på Djursland er situationen en anden. Vi befinder os her i et område med samme »megalitiske« tradition som den sydvestdanske gruppe tilhører. At Fuchs-

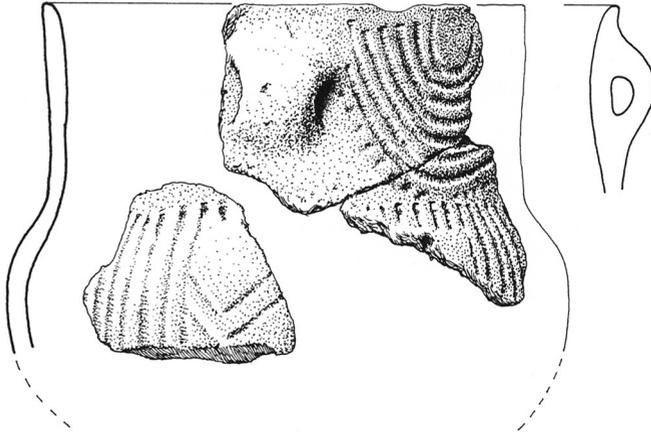

Fig. 12: Øskenbæger fra Magleby. (Tegning: Jens Bech). 1:2.

Lugged beaker from Magleby.

bergkeramikken ikke findes i det østlige Danmark kan næppe forklares ved en forskel i forskningsaktivitet i de to områder. Snarere må vi regne med, at der i Østdanmark findes et nært beslægtet kompleks, hvori Fuchsbergkeramik normalt ikke indgår. Man må her først og fremmest have opmærksomheden henledt på de med beviklet snor rigt ornamenterede øskenkrukker, øskenbægre og skåle, der hovedsagelig forekommer på Sjælland (35). På dem finder vi en ornamentik, der bl.a. som karakteristiske elementer har tendens til regulær båndopdeling med udfyldning af tværstillede og vinkelstillede indtryk. Det var bl.a. disse kar Sophus Müller benyttede, da han udskilte den beviklede og tosnoede tråds stil, som han anbragte på overgangen fra dysse-til jættestuetid (36). I forbindelse med disse kar må også nævnes bopladserne Virum og Knardrup Galgebakke (37), som måske ikke kan siges at være afgørende forskellige fra det megalitiske C fund på Stengade I, men som dog i påfaldende grad er præget af snoreornamentik. Af ornamenten ses her hovedsagelig hængende trekantede hængende trekanter på halsen.

Et særligt ornament, der forekommer på begge pladser, er koncentriske hængende buer i snor under randen, der som ovenfor nævnt må sættes i forbindelse med den til Fuchsbergkeramikken nært beslægtede Hassel-Tosterglobe stil (38).

Med Fuchsbergkeramikens sydvestlige udbredelse i Danmark og dens forekomst i Slesvig og Holsten står denne gruppe i en naturlig forbindelse med den nordtyske tragtbægerkultur. Der er således en geografisk kontakt og nær stilmæssig forbindelse med fundene fra Hassel og Tosterglobe i det nordøstlige Nieder Sachsen. Disse fund henføres af Schwabedissen til Fuchsbergfasen, men efter den definition, der er benyttet i denne artikel, kan kun et enkelt af de publicerede skår muligvis stamme fra Fuchsbergkeramik (39).

Fuchsbergkeramikken har ligeledes en geografisk kontakt til Alttiefstich-keramikken, der er udbredt sydøst for den. Karakteristisk for Alttiefstich er skåle ornamenteret med en vandret række af stående, vandret- eller skråskraverede trekanter under randen. Dette ornament genfindes også på randskår fra Hassel langdyssen (40). J. Preuss har i et nyere arbejde fremhævet muligheden for en forbindelse, idet han mener, at Alttiefstich og Troldebjerg er samtidige og har en fælles oprindelse i Fuchsberg (41).

Hvor man skal søge Fuchsbergkeramikens oprindelse er usikkert. Schwabedissens tidligere forslag om en forbindelse til Rössen i Mellem-tyskland (42) anser vi af kronologiske grunde for uholdbar. Snarere er der tale om en helt og holdent lokalt udviklet stil.

Udover at Fuchsbergkeramikken må tilskrives en vis betydning for udviklingen af vertikalbånd-ornamenterne i Alttiefstich og Troldebjerg, lever storvinkelbåndet også videre på halsen af dragtbægre af type Denghoog i MN I-II (43). Disse har samme udbredelse som Fuchsbergkeramikken og repræsenterer sammen med bl.a. skarpvinklede kar med tæt lodret skulderafstribning i beviklet snor den fortsatte lokalgruppe tradition i området (44).

Fundfortegnelse

1. *Ålbækdalen* (45). Større bopladsområde, hvor en mindre gravning har afdækket to adskilte kulturlag. Det øverste lag kan henføres til MN V, medens det nedre tilhører MN I. Keramikken fra det nedre lag består hovedsagelig af dragtbægre med lodret bugornamentik og en randornamentik bestående af vinkellinier, runde gruber, krydsskravering, lodrette streger og cardium indtryk. Endvidere forekommer dele af et par skåle og et enkelt øskenbæger med båndornamentik. Båndene er udfyldt med krydsskravering, lynlåsornamentik og cardium indtryk. Som randornamenter ses vinkellinier og buestempler. Blandt flintmaterialet bemærkes et par brudstykker af tyndnakkede økser.

Fra en del af gravningen, hvor de to kulturlag ikke blev udgravet adskilt, kommer et enkelt skår fra en Fuchsbergskål. Dette må ret sikkert anses for at stamme fra det nedre lag.

2. *Hjordkær* (46). Mellem stenene i en 8 × 2,5 m stor stenlægning på bunden af en lav høj fandtes en del skår, hvoriblandt var dele af to Fuchsbergskåle. De øvrige skår stammer fra kar med lodret bugafstribning. Skårene lå spredt mellem de 25-35 cm store sten i stenlægningen. Det er ikke muligt at sige, om stenlægningen udgør et gravanlæg for sig, eller om det skal sættes i forbindelse med et dyssekammer, der lå umiddelbart syd for den. Dyssekammeret var ved undersøgelsen svært beskadiget, men har muligvis været af den åbne rektangulære type med tærskelsten. Der blev ikke fundet dragtbægerkultur materiale i kammeret.

3. *Ketting* (47). I en lille stenfyldt grube fremkommet ved grusgravning blev sammen med skår af nogle få dragtbægre fundet dele af en Fuchsbergskål.

4. *Lønt* (48). På en sandet holm, der fra sydøst skyder sig ud i Haderslev fjord, er der lokaliseret en større boplads fra en tidlig del af mellemneolitikum. Fra denne

plads haves rester af et kar, sandsynligvis øskenbæger, ornamenteret i Fuchsbergstil.

5. *Toftum* (49). Pladsen ligger ca. 1 km fra Horsens fjord på dennes nordside på en bakke, der som et næs skyder sig ud mellem to mosedrag. På bakkens vestside er afdækket 9 10-24 m lange, 2,5-4,5 m brede og 0,5-2,5 m dybe grøfter anbragt i to N-S orienterede parallelle rækker. Flere ting tyder på, at grøftrækkerne bøjer rundt og enten danner en sluttet kreds med en diameter på ca. 200 m eller en halvkreds, der afskærer den yderste del af næsset.

I grøfterne fandtes sluttede kulturlag – i enkelte op til tre adskilte lag over hinanden – med et meget rigt indhold af flint og keramik. I samtlige lag i alle grøfter forekom skår med Fuchsberg ornamentik. Keramikinventaret var i det hele taget meget homogent og må være afsat i løbet af ganske kort tid. 80-90% af karrene består af dragtbægre, subsidiært øskenbægre. Den resterende del er hovedsagelig skåle, medens åbne fade og uornamenterede øskenkrukker er mindre hyppige. I et par tilfælde forekommer en kraveflaske. Endvidere forekommer et righoldigt inventar af flintredskaber samt enkelte redskaber af bjergart, deriblandt nakkeenden af en Fredgårdeøkse. Et større knoglemateriale er også fremkommet, med bl.a. nogle få benredskaber.

6. *Ålstrup* (50). Ålstruppladsen ligger ca. 1 km fra Horsens fjord på østsiden af den ådal, der fra fjorden skærer sig nordpå forbi herregården Åkjær og videre ind til Odder. Pladsen, der dækker et stort område på skråningerne ned til ådalen gav ved gravning i 1949 et rigt materiale fra hovedsagelig periode MN II-III. I materialet findes også skårene fra en enkelt Fuchsbergskål, men fundoplysningerne er dog ikke af en sådan art, at det er muligt at udtale sig om fundsammenhænge.

7. *Hørret skov IV* (51). N-S orienteret 18 × 6,5 m stor velbevaret langdysse med et centralt beliggende kammer med en kort gang. Gangen, der har to sæt bæresten, går fra randkæden i østsiden en smule skråt ind til SØ hjørnet af det 2,6 × 1,6 m store rektangulære kammer. Dette er sat af en enkelt bæresten i vestenden og to bæresten på henholdsvis nord- og sydsiden. I NØ-hjørnet har der ved siden af gangmundingen stået en smal bæresten, der sammen med de øverste 30-40 cm af bærestenene har ligget fri af højfylden.

Lagene i kammeret var forstyrret helt ned til gulvniveau. Selve gulvet var dog i det store hele bevaret. Det havde en belægning af flade stenfliser med lidt knust brændt flint over. Stenfliserne var kraftigt ildskørnede og leret under dem delvis rødbrændt. I selve gulvlaget fandtes et par rørformede ravperler. I de forstyrrede lag over gulvet fandtes en skraber og nogle få skår, deriblandt et enkelt med Fuchsbergornamentik.

Foran randstenskæden til begge sider for gangåbningen fandtes et offerskårlag med keramik fra MN I b-II. Specielt kan nævnes skulderkar med en række af lodretstillede aftryk af beviklet snor på skulderen og dragtbægre af den såkaldte Denghoog type med en storvinkellinie på halsen.

8. *Voldbæk* (52). Voldbækpladsen lå ved den nordvestlige ende af Brabrand sø på et gruset næs afgrænset mod syd af søen og mod vest af Voldbækken. Fra det flade plateau, hvorpå pladsen lå, faldt skrænterne ret stejlt 5-6 m mod søen og bækken. Hele pladsen er nu forsvundet ved grusgravning. Der er gennem årene gravet en del, tidligst i 1874 af V. Boye, senest i 1939 af C. L. Vebæk. Sidstnævnte registrerede resultaterne af en amatørgravning, der var foregået kort forinden. Ved den lejlighed var der på den sydøstlige del af pladsen blevet udgravet 7 gruber, der lå i to parallelle NV-SØ orienterede rækker med 3 og 4 i hver. Gruberne var ovale med en

længde på 2-3 m, en bredde på 1-2 m og en dybde på 0,5-1,0 m. I dem alle var der righoldige kulturrester. Vebæk gravede på samme del af pladsen to parallelliggende aflange gruber med en indbyrdes afstand på ca. 9 m og en orientering NV-SØ. Den ene grube var 12 m lang, 3,0-3,7 m bred og 1,1-1,3 m dyb. De 7 SØ m af gruben var udfyldt med sterilt sand, medens der i den NV ende var flere klart adskilte righoldige kulturlag. Den anden grube var 15 m lang, 2,7-3,6 m bred og 0,75-0,95 m dyb. De 9 SØ m af gruben var udfyldt med sterilt sand, medens der i den NV ende var flere klart adskilte righoldige kulturlag. Ca. 100 m NV for disse to gruber i direkte forlængelse af deres længderetning udgravede Vebæk den resterende del af en grube. Den var 1,7 m dyb og havde en udstrækning på 3 m.

Med disse fundoplysninger er der næppe tvivl om, at Voldbækpladsen har været et anlæg af samme type som Sarup og Toftum, afgrænset af korte grøfter anbragt i to parallelle rækker. Fundmaterialet i grøfterne, der hovedsagelig bestod af flint og keramik, men også af knogler indlejret i skallag, var meget rigt. Keramikken stammer fra MN I b og MN V samt fra overgangen mellem tidlig neolitikum og mellemneolitikum med bl.a. et skår med Fuchsberg ornamentik (53).

9. *Skansen* (54). På en højtliggende banke, der som et næs skyder sig frem mod kysten i Ebeltofts sydlige del, udgravedes under en udstrakt middelalderbebyggelse dele af et 0,10-0,25 m tykt kulturlag. Laget indeholdt en del flint og keramik, deriblandt flere skår med båndornamentik der formodentlig stammer fra Fuchsbergskåle. Blandt den øvrige keramik ses skår med lodret bugafstribning, og bl.a. et randskår med en vinkellinie i beviklet snor og et med en krydsstregrække.

10. *Tustrup* (55). Skår af en Fuchsbergskål fundet i et »stenkammer«. Sammen med skålen fandtes et andet nu bortkommet lerkar.

11. *Emmelev* (56). Ved randstenskæden af en 14 × 7 m stor langdysse med et centralt beliggende polygonalt kammer stammer skårene af et øskenbæger med hængende trekanter på halsen med kontur og vandret udfyldning i beviklet snor. På bugen ses lodret afstribning i beviklet snor (fig. 11b). På andre skår fra langdyszen ses simple lineære bånd med kontur og vandret udfyldning i tosnøet snor og indridsede linier.

12. *Djelbæk* (57). På en holm i et engareal gennemstrømmet af Hellegård å er der af ejeren af jorden fundet en del oldsager. Det drejer sig bl.a. om en åben skål nært beslægtet med Fuchsbergskålene og dragtbægre med vandrette vinkellinier eller stikrækker under randen.

13. *Årup* (58). Sløjfet Ø-V orienteret langdysse med tomterne af to kamre. Det vestlige kammer havde været rektangulært med en NNV-SSØ orientering. Bundlaget, der bestod af en stenlægning af mindre sten på et 5 cm tykt lag af brunt gruset sand, var næsten uforstyrret. Det målte 2,40 × 1,40 m. Alle bæresten var fjernet, men tilsyneladende har der været to på hver side og en i hver ende. I gulvlaget fandtes 28 ravperler og nogle få ukarakteristiske skår.

Den anden kammertomt, der havde ligget 12 m østligere i højen, var udgravet af lokale folk inden den fagmæssige undersøgelse. Der havde tilsyneladende været tale om et kammer af samme form og orientering som det vestlige. I forbindelse med kammertomten var fundet 49 ravperler, skår af en Fuchsbergskål og to dragtbægre med lodret bugafstribning.

I området mellem de to kamre blev afdækket et 4 × 7 m stort rødbrændt lerlag, hvorpå fandtes størstedelen af bugen af et dragtbæger med lodret afstribning.

14. *Røjlemose* (59). På et plant leret areal, der ca. 100 m mod vest skræner ned til en

lille syd-nordgående ådal som 800 m mod nord fører ud til Lillebælt ved Strib, blev i foråret 1973 undersøgt en 3,5 × 2,5 m stor affaldsgrube. Dens største dybde var 38 cm. I gruben fandtes 505 skår og 1252 stk. flint og sten. Af dette materiale har det været muligt at udskille 25 lerkar og lerskiver og 119 redskaber.

I keramikmaterialet er der rester af mindst 5 skåle med Fuchsbergornamentik. Interessant er forekomsten af både storvinkelbånd og lodrette lineære bånd. En af skålene er speciel ved både at have båndudfyldning i tosnoet- og beviklet snor. Foruden disse skåle findes et uornamenteret øskenbæger og rester af 8 tragt bægre, hvor de 4 har en randornamentik enten af stikrækker eller vinkellinier udført i alm. fure. Af 6 lerskiver i fundet er en ornamenteret ved randen med en vinkellinie udført i alm. fure. Lerskivernes tykkelse målt 2 cm fra randen varierer mellem 9 og 13 mm. Blandt 122 flintredskaber er skraberen den almindeligste type med 39 stk. Karakteristisk er ligeledes små savtakkede stykker, hvoraf der findes 10 stk. Endvidere haves dele af to tyndnakkede økser af flint og blandt redskaber af bjergart bemærkes ægdelen af en grønstensøkse.

15. *Rævebakken* (60). På en 400 × 200 m stor og 11 m høj sandet bakke inderst i Føns vig er der ved udgravning fundet et enkeltliggende øskenbæger ornamenteret i Fuchsberg stil. På lokaliteten fandtes intet andet materiale, der kan være samtidigt med dette.

16. *Snave* (61). På et højtliggende leret areal har Fyns Stiftsmuseum i årene 1976-77 totalundersøgt en overpløjet langdysse af ca. 40 m længde, 10 m bredde i vestenden og ca. 8 m bredde i østenden, altså svagt trapezformet. Ca. 10 m fra den vestlige afslutning fandtes rester af et stenkammer af ubestemmelig form. Oldsagsmaterialet herfra omfatter fragmenterede flintoldsager (bl.a. en fladehugget pilespids, tværpile og en tyknakket økse) og et skår ornamenteret i Fuchsbergstil.

17. *Sarup* (62). På et sandet næs, afgrænset af to vandløb, er der i Sarup på Sydvestfyn fundet et befæstet neolitisk anlæg, kendetegnet ved en dobbelt række af voldgrave med jordbroer imellem og her indenfor en kraftig palisadegrøft. Dette befæstede anlæg kan følges over 250 m, og fund på og i palisadegrøften og i bunden af voldgravene daterer det til Fuchsbergfasen. Foruden disse findes der på pladsen en del gruber med Fuchsbergkeramik. I denne artikel er medtaget materiale fra gruberne A 190, A 200, A 212, A 307, A 400, A 442 og A 880. En af disse gruber er allerede publiceret (A 212) (63). I materialet fra gruberne er udskilt 39 forskellige Fuchsbergkar, hvoraf de 7 med sikkerhed er skåle og de 6 øskenbægre. Sammen med Fuchsbergkeramikken er fundet et større endnu ikke endeligt bearbejdet materiale af ornamenterede og uornamenterede tragt- og øskenbægre og lerskiver. Af mere sjældne karformer haves en kraveflaske og en øskenkrukke. I flintmaterialet dominerer skraberne, men også her findes en del små savtakkede stykker, desuden 4 fragmenterede dolkstave. Af redskaber af andre stenarter haves tyndnakkede grønstensøkser.

18. *Lyø* (64). Fra en boplads på Lyø med hovedsagelig periode II materiale stammer et skår af en Fuchsbergskål.

19. *Åsum Enggård* (65). Ved grusgravning i en lille sandtunge, der fra øst skyder sig ud i et engareal gennemstrømmet af Lindved å, kort før dennes udløb i Odense å sydvest for Åsum, er der af den tidligere ejer af Åsum Enggård, gdr. Arne Fischer Hansen fundet en del lerkarskår, hvoraf to er ornamenteret i Fuchsbergstil. Foruden disse skår findes der herfra et større keramisk materiale tilhørende MN I a.

20. *Sdr. Nørå* (66). På en sydvendt skråning af en grusbanke, der ligger ca. 300 m fra

Vindinge å, er der ved grusgravning fundet bopladsrester, der er blevet undersøgt af Fyns Stiftsmuseum i 1973. Ved udgravningen blev der undersøgt et areal på små 300 m² af et beregnet samlet bopladsareal på 1200 m². Der fandtes 25 små gruber og et større dækkende kulturlag. En gennemgang af materialet tyder på, at lokaliteten er ren. I skårmaterialet er udskilt 6 ornamenterede skåle, 20 ornamenterede og 2 uornamenterede tragtbægre, 6 flerleddede ornamenterede kar uden markerede overgange, 4 lerskiver, 244 ornamenterede og et stort antal uornamenterede kar af ubestemmelig form. De 6 skåle er alle ornamenteret i Fuchsbergstil, ligesom 46 af de 244 ubestemmelige kar er i denne stil. Kun et tragtbæger er så bevaret, at man kan sige noget om dets ornamentik, der under randen består af en vandret stikrække og herfra ned over bugen felter udfyldt med lodrette furelinier afgrænset af pålagte lodrette lister. Tre af lerskiverne er ornamenterede i randen. Ornamentet er en række af lodret- og skråtstillede mejselstik eller en vinkelrække udført i punktstik. Lerskivernes tykkelse 2 cm fra randen varierer mellem 8 og 11 mm. I flintmaterialet er der 133 redskaber, hvoraf skraberen er den hyppigste type med 61 stk. Stykker med retoucheret længdekant er ligeledes talrige med 27 stk. Små savtakkede stykker forekommer her kun i to tilfælde. Af redskaber i bjergart findes nakkedelen af en grønstensøkse.

21. *Rønninge Søgård* (67). På en gruset og sandet mark, der mod syd og vest skråner ned til Vindinge å, er der i 1972 i kanten af en grusgrav tæt ved åen fundet et par gruber med bl.a. keramik i Fuchsbergstil. Der forekommer dele af mindst 4 kar med denne stil. I det øvrige materiale er der rester af tragtbægre med randornamenter i spatelskråstik og bugskår ornamenteret med pålagte, lodrette lister, imellem hvilke der kan være en udfyldning af lodrette linier i fureteknik.

22. *Øksenbjerg* (68). På en langstrakt banke ved Svendborgsund i Svendborgs østlige udkant kaldet Øksenbjerg ligger en meget stor mellemneolitisk boplads. Materialet fra denne boplads, der dels ligger på Nationalmuseet, dels på Svendborg museum stammer hovedsagelig fra MN II. Blandt skårene på Svendborg museum findes en flage fra en Fuchsbergskål.

23. *Troldebjerg* (69). Fra den kendte tidlig mellemneolitiske boplads Troldebjerg på Langeland kendes der nogle få skår, der er ornamenteret i Fuchsbergstil. En overfladisk gennemgang af materialet har givet skår fra 3 forskellige skåle. (70).

24. *Magleby* (71). På Sydlangeland tæt ved Bagenkop har Langelands Museum i 1974 totalundersøgt en runddysse. I området omkring og under den fandtes gruber med keramik og flint. En af disse gruber (Grube E) indeholdt skår af et øskenbæger (fig. 12), hvis hals er ornamenteret med koncentriske halvbuer hængende ned fra randen og afgrænset af en række tværstik. På bugen er det ornamenteret med felter udfyldt enten med lodrette linier eller med vinkler. Ornamenterne er udført i beviklet snor.

25. *Marstal* (72). Fra offerskårlaget foran en runddysse stammer skår fra to Fuchsberg skåle. I samme skårlag findes flere skår med ornamentik i beviklet snor, deriblandt et med hængende trekanter under randen. Størsteparten af de daterbare dele af skårlaget tilhører imidlertid senere perioder i tragtbægerkulturen. Fra dyssen stammer også en enkelt dolkstav.

SUMMARY

Neolithic bowls and lugged beakers with chevron bands.

A diagnostic type for a south-west Danish phase of the Nordic Funnel Beaker culture at the transition between Early and Late Neolithic.

On the basis of his excavation in Satrup Bog in Schleswig (1), H. Schwabedissen divided the Early Neolithic in Schleswig-Holstein into two phases (2). The youngest of these – the Fuchsberg phase – is primarily characterized by bowls and lugged beakers decorated with large chevron bands covering the surface, the so-called Fuchsberg pottery. The Schleswig-Holstein finds have, however, not been published primarily, and a correct evaluation of the postulated phases has therefore not been possible hitherto. Against the background of a rapidly growing Danish material an evaluation is now possible. Not least, the investigations at Toftum (no. 5), Røjlemose (no. 14), Sarup (no. 17) and Sønder Nærå (no. 20) (the first three of which have been excavated by the present authors) have yielded important material.

By Fuchsberg pottery we understand bowls and lugged beakers, in which the whole surface of the vessel is decorated either with an angular chevron band or with single bands which unite in pairs above or below. In the bowls the bands run from rim to foot, whereas in lugged beakers two sets of bands occur, one on the neck and one on the belly. In the list of finds and on the distribution map fig. 1 the known Danish sites with Fuchsberg pottery are marked.

The Fuchsberg pottery

Form repertoire

The predominant form is the bowl. Only at Sarup do lugged beakers comprise about half the Fuchsberg vessels; at Toftum they comprise only one tenth, and the only other place where they are definitely present is Rævebakken. The bowls occur in two variants, one an open simple bowl with straight or convex sides (fig. 9b) (6) the other a double-curve open bowl with everted rim (fig. 8a) (7). The simple bowl is the most frequent variant.

Bands

The upper band termination can be divided into four variants according to the formation of the chevron (fig. 2 a-d). In addition an ordinary vertical band termination is seen at several sites (fig. 2 e). In several cases, it is possible that the bands meet in an angle below, so we can speak of Fuchsberg pottery, but a few vessels are definitely decorated with purely vertical bands (fig. 9b). Only two variants of lower band termination are found (fig. 3 b,c). Many belly sherds are so fragmentary that it is not possible to see which variant a band should be assigned to (fig. 3 a). Among the lower band terminations there are also a number of vertical bands (fig. 3 d). A clear difference in the choice of termination above and below is apparent (fig. 2 and 3).

Filling and technique of the bands

The bands are mainly filled with horizontal impressions of whipped cord, cardium, twisted cord or chisel stamp. Horizontal scoring can also occur and in some cases vertical or oblique filling. The band edges are made with a graver, whipped cord, twisted cord or a cardium shell (fig. 4, 6).

Rim and edge ornament

58% of the Fuchsberg pottery is furnished with rim and/or edge ornament. Among the rim ornaments the most frequently seen is a horizontal row of vertical impressions of whipped cord, chisel stab or twisted cord (fig. 5 b-d). Other ornaments are one or two horizontal rows of oblique stabbing (fig. 5 a), two or three rows of horizontal impressions in whipped cord or cardium (fig. 5 e), checkerboard patterns composed of vertical chisel marks or cockle cardium impressions (fig. 5 f) and horizontal chevrons or cross-hatching perhaps in combination with other elements (fig. 5 g).

Find context of the Fuchsberg pottery

In Toftum, Sarup, Sønder Nærå and Røjlemose, Fuchsberg pottery occurs in stratigraphically secure finds with a rich culture material, which varies only slightly from site to site. The Fuchsberg pottery comprises only 10% of the whole, 80-90% comprising funnel or lugged beakers. Among the forms are both C I and D I according to Becker's definition (14), but it is not possible to separate the two groups from each other and only in extreme cases can we demonstrate truly characteristic C and D forms, the majority of vessels being transitional forms. All the funnel beakers may be assigned to Becker's Megalithic group. On the belly they are decorated with vertical stripes – continuous or in groups – executed by scoring or to a lesser extent with whipped and twisted cord. Channelling and vertical stab ornament also occur (15).

With respect to rim ornament one or two rows of various kinds of stab marks are mainly seen. More characteristic ornaments are horizontal rows of deep, round pits, short vertical engraved strokes, vertical chisel stabbing or short cord impressions. In addition there are chevron lines – mainly engraved, but also executed in applied moulding – cord impressions and chisel stamps. Finally, especially at Toftum, horizontal rows of chevrons ("herringbone pattern") and rows of cross-hatching are seen.

Other vessel forms include several undecorated lugged jars and a few collared flasks (16). Finally, many clay discs occur, some of which are ornamented.

The flint inventory is characterized by scrapers and knives. A characteristic form is a sickle blade with fine serration. Borers are found in several forms and transverse arrow-heads are common. Thin-butted axes are the only type of axe found, and dagger staves occur (17).

In stone other than flint, the butt end of a Fredgårde axe is seen at Toftum and an oval macehead (18). At the sites on Funen thin-butted axes of greenstone occur.

The Fuchsberg phase – a new phase at the transition between Early and Middle Neolithic

The inventories of Toftum, Sarup, Røjlemose and Sønder Nærå show that the Fuchsberg pottery seems to be part of a context which differs from MN I a on the not, as suggested by Hoika, represent a non-Megalithic C group (19, 20). Further, Fuchsberg pottery seems to be part of a context which differs from MN I a on the one hand and EN Megalithic C on the other. If a comparison is made with Stengade I and Troldebjerg (22), which are the hitherto most extensive sites from EN Megalithic C and MN I a respectively, the differences are readily apparent.

At Troldebjerg all the funnel beakers are of D I or D II type, whilst those at Stengade I are all of C type. In the Fuchsberg phase both C and D types are pre-

sent. Bowls are lacking at Stengade I, whereas they are frequent at Troldebjerg, and several bowls of the Fuchsberg phase tend with respect to form, resolution of the chevron bands, filling of the bands and rim decoration towards Troldebjerg. A few Fuchsberg bowls are still included in the Troldebjerg inventory, although they are stylistically somewhat remote from those occurring at the four phase-defining sites. The collared flasks are frequent in Stengade I but have disappeared completely at Troldebjerg, whereas they still – if rarely – occur in the Fuchsberg phase. Lugged jars are common both in Stengade I and in the Fuchsberg phase, but do not occur at Troldebjerg. On the other hand we find pedestalled bowls, clay ladles and carinated bowls at Troldebjerg, forms which have not been found at all either in Fuchsberg or Stengade I. That the Fuchsberg pottery should represent a local style contemporaneous with Troldebjerg, as suggested by Karsten Davidsen (23), must on this evidence be ruled out, the more so as clear MN Ia sites are found in the heart of the Fuchsberg pottery distribution area (24). The Fuchsberg phase is there transitional between Early and Middle Neolithic. Formally, however, one must prefer to label it as the earliest Middle Neolithic phase, because several of its elements have hitherto been employed as diagnostics for the Middle Neolithic.

Distribution of Fuchsberg Pottery

The distribution map of Fuchsberg pottery in Denmark (fig. 1) shows a pronounced concentration along the east coast of Jutland from Djursland to the Danish-German border, in Funen and in the islands to the south of it. There are also a couple of spots in western Jutland. To the south we find Fuchsberg pottery dispersed throughout both Schleswig and Holstein (25). The pottery is found both at settlements (no. 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9 (12), 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22 and 23) and in connection with graves (no. 7, 10, 11, 16, 24 and 25). The graves are with one possible exception all chambered tombs. At the Marstal tomb (no. 25) the pottery was found in a votive sherd layer, which is the earliest example of this custom.

Other local groups contemporaneous with Fuchsberg

The limited distribution of the Fuchsberg pottery shows that we cannot speak in general of a phase at the transition between Early and Middle Neolithic, but must regard it as a phase of a south-west Danish local group of the Funnel Beaker culture's northern group. If we examine other local groups contemporaneous with the Fuchsberg pottery we must in the north Jutland group expect to find an inventory strongly marked by the non-Megalithic tradition. Presumably the pottery inventory in this is as we know it from Tolstrup III (31). There are strong indications that this site should be assigned to the transition between Early and Middle Neolithic (32). In Zealand, Lolland-Falster and presumably also in Djursland we must expect to find a complex closely related to the south-west Danish group, in which the Fuchsberg pottery is not normally included. One must here first and foremost note the lugged jars, lugged beakers and bowls, richly decorated with whipped cord, which mainly occur in Zealand (35). In connection with these vessels, the pottery of the Virum and Knardrup Galgebakke settlements, which to a marked degree is decorated with cord ornament, should be remarked.

It is not certain where the origin of the Fuchsberg pottery should be sought. Schwabedissen's earlier suggestion of an origin in Rössen in central Germany (42) is considered unacceptable for chronological reasons. It is rather a question of a locally developed style.

Apart from the fact that the Fuchsberg pottery must be conceded a certain importance for the development of the vertical band ornaments in Alttiefstich (41) and Troldebjerg, the large chevron band lives on the necks of funnel beakers of Denghoog type in MN I-II (43). These have the same distribution as the Fuchsberg pottery and represent, with inter alia carinated vessels with close vertical shoulder banding in whipped cord, the continued local group tradition in the area (44).

Niels H. Andersen
Forhistorisk museum, Moesgård

Torsten Madsen
Aarhus Universitet, Moesgård

Tegninger: Flemming Bau
Oversættelse: Peter Crabb

NOTER

- 1) Schwabedissen, H., Die Ausgrabungen im Satruper Moor. Offa 16 1957/58 p. ff.
- 2) Schwabedissen, H. Der Übergang vom Mesolithikum zum Neolithikum in Schleswig-Holstein I Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern Bd. 9. Schleswig. Hai-thabu. Sylt. 1968.
- 3) Hoika, J. Keramik vom Übergang zwischen Früh- und Mittelneolithikum aus Holstein. Archäologisches Korrespondenzblatt 3 1973 p. 405 ff.
- 4) Davidsen, K. En mellem neolitisk boplads fra Tønder amt. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1974 p. 28 ff.
- 5) Schwabedissen, H. op. cit. 1968.
- 6) Som Danske Oldsager II nr. 160.
- 7) Som Danske Oldsager II nr. 161 og Kaelas, L. Till frågan om »Gånggrifttidens« början
- 8) Noten udgået.
i Sydskandinavien. Fornvännen 46, 1951 fig. 2 b.
- 9) På Troldebjerg (nr. 23) forekommer også enkelte skår med Fuchsberg ornamentik. I den tekniske udførelse stemmer disse fuldstændig overens med den almindelige lodrette lineære båndornamentik på Troldebjerg, og der er derfor ingen grund til at udskille dem fra MN I a sammenhængen. Se også senere i artiklen.
- 10) Den af Karsten Davidsen fremsatte definition på Fuchsberg keramik, der indebærer, at båndene skal have vandretstillede indtryk som udfyldning, er ikke holdbar. Davidsen, K. 1974 op. cit. p. 34.
- 11) Winther, J. Troldebjerg 1935 fig. 36-39.
- 12) Winther, J. 1935 op. cit.
- 13) I forbindelse med de mosefundne lerkar udskiller Becker en speciel variant af C tragtbægre i det østlige Midtjylland karakteriseret af ornamentik i tosoet snor. Karrene på Toftum tilhører klart denne variant (Becker, C. J. Mosefundne Lerkar fra Yngre Stenalder. Årb. 1947 p. 70 og p. 158-59).
- 14) Becker, C. J. 1947 op. cit. p. 70-71. Se materiale afbildet i Madsen, T. Toftum: Et »befæstet« anlæg nær Horsens fra overgangen mellem tidlig neolitikum og mellemneolitikum. Kuml 1977 fig. 6-10 og Andersen, N. H. Sarup: Keramikgruber fra to bebyggelsesfaser. Kuml 1976 fig. 2.
- 15) Madsen, T. 1977 op. cit. og Niels H. Andersen 1976 op. cit.

- 16) Der er indtil videre kun fundet 1 fragment på Sarup og 2 på Toftum, hvilket svarer til en fundfrekvens på mindre end en promille.
- 17) For flint se også Madsen T. 1977 op. cit. p. og fig. 11, 12.
- 18) Op. cit. fig. 13
- 19) Hoika, J. 1973 op. cit. p. 406.
- 20) Den af Hoika fremhævede mangel på fund i forbindelse med megalitgrave i Schleswig-Holstein gælder ikke det danske fundstof, hvor vi i det her fremlagt materiale har 5 fund af denne karakter.
- 21) Davidsen, K. 1974 op. cit. p. 36.
- 22) For de følgende sammenligninger se Winther, J. 1935-38 op. cit. og Skaarup, J. Stengade 1975.
- 23) Davidsen, K. 1974 op. cit.
- 24) Bl.a. Orelund. E. Albrechtsen. Fra Vestfyens yngre stenalder. Fynske Minder 1962 p. 209-222.
- 25) Hoika, J. 1973 op. cit.
- 26) Stenlaget kan evt. opfattes som en stenoverdækning af en jordgrav, et træk der er almindeligt i Midt- og Sydjylland. Madsen, T. Grave med teltformet overbygning. Kuml 1971 p. 137.
- 27) Dehnke, R. Die Tiefstichtonware der Jungsteinzeit in Osthannover 1940 taf III 38.
- 28) Op. cit. taf III, 9, 15, 17, 19, 20, 30 og taf IV 1. Se også Becker, C. J. 1947 op. cit. p. 219.
- 29) Becker, C. J. op. cit. p. 142.
- 30) Brøndsted, J. Danmarks Oldtid I 1957 p. 233.
- 31) Madsen T. Tidlig neolitiske anlæg ved Tolstrup. Kuml 1973-74.
- 32) Op. cit. p. 148.
- 33) Madsen, T. 1977 op. cit. fig. 5.
- 34) Madsen, T. op. cit. fig. 51.
- 35) Glob, P. V. Danske Oldsager 1952 nr. 30, 64, 65, 153, 154, 158 og 160. Becker, C. J. 1947 op. cit. fund 15 og 16.
- 36) Müller, S. Stenalderens Kunst 1918 p. 23.
- 37) Virum (Nat. mus. upubliceret) Knardrup Galgebakke (Larsen, K. A. Stenalderhuse på Knardrup Galgebakke. Kuml 1957.
- 38) Det være hermed ikke sagt, at de to pladser ikke fortsat skal betegnes som megalitiske C pladser, selvom de måske i tid ligger nær til Fuchsbergfasen. Vi har ingen sikkerhed for, at vi uden for denne gruppes område vil kunne finde analoge klare overgangsfaser fra TN C til MN I a.
- 39) Dehnke, R. 1940 op. cit. taf III, 35.
- 40) Op. cit. taf III, 24.
- 41) Manuskript
- 42) Schwabedissen, H. Ein horizontierter »Breitkeil« aus Satrup und die mannigfachen Kulturverbindungen des beginnenden Neolithikums im Norden und Nordwesten. Palaeohistoria XII 1966.
- 43) Langenheim, K. Die Tonware der Riesensteingräber in Schleswig-Holstein. 1935 p. 85-93, taf 5 c, d og 1.
- 44) Kock, J. og Gebauer, A. B. En dysse fra Aal sogn. Mark og Montre 1976. Gebauer, A. B. Tragtbægerkulturen i Sydvestjylland. 1977 upubliceret hovedfagsspeciale.
- 45) Emmelev s. Højer h. Tønder a. Nat. mus. A 50170. Davidsen, K. 1974 op. cit.
- 46) Hjordkær s. Rise h. Åbenrå a. Nat. mus. A 44708-19. Fundet er udgravet af Ole Klindt-Jensen.
- 47) Ketting S. Als Sønder h. Sønderborg å. Sønderborg mus. 3324-36.
- 48) Starup s. Haderslev h. og a. Haderslev mus. j. nr. På lokaliteten har Haderslev Museum foretaget prøvegravninger i 1974. Vi takker museets leder, museumsinspektør H. Neumann og udgravningens leder stud. mag. Fl. Rieck for tilladelse til at omtale fundet.
- 49) Søvind s. Voer h. Skanderborg a. FHM. J. nr. 1815. For en nærmere gennemgang af pladsen og dens inventar se Madsen T. 1977 op. cit.
- 50) Falling s. Hads h. Århus a. FHM j. nr. 10.
- 51) Mårslet s. Ning h. Århus a. FHM. j. nr. 1943.

- 52) Brabrand s. Hasle h. Århus a. Nat. mus. A 38702.
- 53) Davidsen, K. Neolitiske lerskiver belyst af danske fund. Årbøger 1973 nr. 114 p. 55. idem 1974 op. cit. fig. 3, 8.
- 54) Ebeltoft s. Mols h. Randers a. Randers mus j. nr. 69/69. Vi takker museumsinspektør B. G. Stürup for tilladelse til at omtale fundet.
- 55) Hørning s. Sønderhald h. Randers a. FHM 8092.
- 56) Rimsø s. Djurs Nørre h. Randers a. Randers mus. j. nr. 51/67. Vi takker museumsinspektør B. G. Stürup for tilladelse til at omtale fundet og bringe en afbildning.
- 57) Ryde s. Ginding h. Ringkøbing a. FHM j. nr. 1835.
- 58) Tim s. Hind h. Ringkøbing a. FHM j. nr. 1356.
- 59) Vejlbjby-Strib s., Vends h. Odense a. Fyns Stiftsmuseum j. nr. 113. Udgravningen af gruben er foretaget af den ene af denne artikels forfattere, efter at amatørarkæologer fra Middelfart havde lokaliseret gruben i efteråret 1972.
- 60) Ørslev s. Vends h. Odense a. Fundet er nævnt i Niels H. Andersen. Rævebakken. Fynske Minder 1970 p. 101-103.
- 61) Dreslette s. Baag h. Odense a. Fyns Stiftsmuseum j. nr. 2109. Vi takker museets leder dr. phil. Henrik Thrane for tilladelse til at nævne fundet, ligesom udgravningens daglige leder museumsassistent Claus Madsen takkes for værdifulde oplysninger angående anlægget.
- 62) Hårby s. Baag h. Odense a. Fyns Stiftsmuseum j. nr. 50. Fra lokaliteten er foreløbig publiceret følgende: Niels H. Andersen: En befæstet, yngre stenalderboplads i Sarup. Fynske Minder 1974 p. 71-88, idem: Befæstet stenalder. Skalk 1975 nr. 2 p. 3-8, idem: Sarup et befæstet neolitisk anlæg. Kuml 1973-74 p. 109-120, idem: Die neolithische Befestigungsanlage in Sarup auf Fünen (Dänemark). Archaeologisches Korrespondenzblatt 1975 p. 11-14, idem: Sarup. Keramikgruber fra to bebyggelsesfaser. Kuml 1976 p. 11-46.
- 63) Grube A 212 er publiceret i N. H. Andersen 1976 op. cit. p. 12-15. Gruben er C-14 dateret til 2630 ± 90 f. kr. (K-2628). Af andre C-14 dateringer fra det ældste anlæg i Sarup haves fra en trækulstribe på bunden af en voldgrav (A 310) en datering på 2740 ± 90 (K-2629). Tre bevarede egestolper fra palisadegrøften ligger i datering mellem 2650 og 2810 f. kr. (K-2630-2632).
- 64) Lyø s. Sallinge h. Svendborg a. Nat. mus. A 27519. Davidsen, K. 1974 op. cit. note 31 og fig. 3,9.
- 65) Åsum s. Åsum h. Odense a. Efter ønske fra finderens opbevares fundene nu på Fyns Stiftsmuseum. Museets leder dr. phil. Henrik Thrane takkes for tilladelse til at omtale fundet. En del af skårene er publiceret i Thrane, H. Lysglimt fra en mørk tid. Fynske Minder 1973 p. 29-20.
- 66) Lokaliteten ligger i en grusgrav tilhørende Enggården ved Ibjerg Sdr. Nærå s. Åsum h. Odense a. Fyns Stiftsmuseum j. nr. 199. Undersøgelsen blev foretaget af museumsassistenterne Eigil Nikolajsen og Claus Madsen fra hvem der er modtaget værdifulde oplysninger. Museumsleder dr. phil. Henrik Thrane takkes for tilladelse til at benytte materialet i denne artikel.
- 67) Rønninge s. Åsum h. Odense a. Fyns Stiftsmuseum j. nr. 69. Pladsen er undersøgt af Fyns Stiftsmuseum hvis leder dr. phil. Henrik Thrane takkes for tilladelse til at omtale fundet. En del af skårene er publiceret i Thrane, H. Hundredvis af energikilder fra yngre bronzealder. Fynske Minder 1974 p. 99-101, fig. 2.
- 68) Svendborg s. Sunds h. Svendborg a. Nat. mus. A 26745, Svendborg mus.
- 69) Lindelse s. Langelands sønder h. Svendborg a. Winther, J. 1935-38 op. cit.
- 70) Et af disse skår gengivet. Winther, J. 1938 op. cit. p. 10 fig. 13 øverst til højre.
- 71) Magleby s. Langelands sønder h. Svendborg a. Langelands mus. j. nr. 8496, sb. 52. Vi takker museets leder, museumsforstander Hakon Berg og udgravningens leder museumsinspektør Jørgen Skaarup for tilladelse til at nævne fundet og bringe en afbildning.
- 72) Marstal s. Ærø h. Svendborg a. Langelands mus. j. nr. 8522, sb 26. Vi takker museets leder museumsforstanden Hakon Berg og udgravningens leder museumsinspektør Jørgen Skaarup for tilladelse til at nævne dette fund.